
Semiòtica i literatura: sobre la necessitat d'una crítica social

per Joan-Elies Adell

I.

Amb aquest text voldria reflexionar sobre el paper que pot tenir la semiòtica a l'hora de ser una perspectiva, més que no pas una metodologia, actual i novedosa; útil, per tant, per a l'estudi de la literatura. Certament, penso que encara pot ser interessant i productiu comptar amb la semiòtica si el que volem és portar a terme una reflexió profunda i crítica sobre el fenomen literari.

Tal vegada, hi pot haver qui pose en dubte la seva «novetat» o «actualitat» si tenim en compte, com ens ha recordat Jorge Lozano (1979: 9), que caldria desfer el malentès extensament acceptat de considerar la semiòtica com una disciplina «nova», sorgida amb l'estructuralisme, ja que la reflexió sobre els signes és tan antiga com la mateixa filosofia.

El que és ben cert, però, és que avui en dia és ja innegable l'establiment progressiu i la definitiva consolidació de la semiòtica com a disciplina amb estatut propi, a partir de les molt variades escoles, tant en el camp de la seva fonamentació teòrica, com de les anàlisis concretes sobre tot tipus d'objectes. Disciplina dedicada, i aquí no voldria entrar en polèmiques i discussions sobre la seva definició, a la reflexió sobre el funcionament dels fets de la vida social com a fenòmens significants.

Amb tot, la «moda», si la podem anomenar així, de la semiòtica ha passat. I, com sol succeir moltes vegades, després de la seva incorporació com una disciplina més dins del món acadèmic, més o menys assentada i etiquetada (m'estic referint a la universitat espanyola en general i a la catalana en particular), ha estat deixada de banda progressivament en bona part dels plans d'estudi de les llicenciatures de les anomenades «ciències humanes».

Aquest bandejament progressiu, segons venim detectant, pot tenir dues causes

íntimament connectades. D'un costat, perquè la semiòtica —sobretot la semiòtica de matriu saussuriana, les anomenades «semiòtica de la comunicació» i «semiòtica de la significació»— va ser una de les disciplines que més va patir en pròpia carn la fallida del model o del paradigma estructuralista que va dominar fins a la meitat dels anys setanta en els estudis lingüístics i literaris i que tan ingènuament es va deixar enlluernar amb la possibilitat de bastir una «autèntica» ciència literària; com a segona causa, i paradoxalment, perquè va ser precisament la semiòtica —la «semiòtica de la interpretació», inaugurada per Charles Sanders Peirce—, una de les disciplines que més ràpidament va reaccionar a la crisi del model estructuralista, almenys entre una gran majoria dels qui la practicaven, en deixar de ser entesa simplement com a ciència dels signes per a esdevenir disciplina crítica, en incorporar a la qüestió del llenguatge la problemàtica del subjecte i de la societat.

Recordem que al predomini dels paràmetres estructuralistes al llarg de la dècada dels anys seixanta en les investigacions literàries que va imposar una anàlisi de la literatura de caràcter intrínsec i immanent, i de marcada naturalesa lingüística, han succeït, partint de les principals troballes del mateix estructuralisme, una sèrie de tendències, d'orientació fonamentalment pragmàtica, que substitueixen la prioritat i la prevalença de les nocions tradicionals de signe i codi per la noció de sistema de significació, per la noció de discurs. El discurs, doncs, ha esdevingut l'objecte teòric nuclear de la investigació semiòtica. Ja no es considera que és la suma de signes allò que produeix sentit, sinó el funcionament textual. Això va possibilitar, per tant, que la semiòtica deixés de dedicar-se a l'estudi dels significats, com al procés de significar.

La semiòtica, amb aquest canvi, s'ha volgut preocupar principalment per explicar com funcionen els textos en la societat, en situacions reals i concretes, i veure quina repercussió té això en la creació d'imaginariis socials concrets. Com a conseqüència, l'ha portada a posicionar-se en contra de tota concepció idealista i atemporal —ahistòrica— de l'art i de la literatura.

Això fa que, necessàriament, la vigent semiòtica, preocupada pels textos artístics i literaris, pels textos culturals, tinga en l'actualitat la convicció que no sembla possible concebre l'art o la literatura com una activitat aïllada de la societat, sinó que es tracta d'un àmbit que es troba inevitablement immers en una xarxa discursiva; una activitat que es troba implicada directament en la forma en què les societats es defineixen i es construeixen a si mateixes i en la forma en què els individus s'autodefineixen a l'interior d'aquestes. És per això que s'ha preferit parlar d'una Semiòtica de la Cultura o d'una Semiòtica Social i no d'una «simple» semiòtica literària.

He assenyalat abans, no amb certa preocupació, que la semiòtica havia deixat d'estar de «moda», sobretot al si dels estudis literaris. Com si hi hagués una resistència davant de les disciplines que pretenen substituir el marc institucional, avui hegemònic, de la literatura, d'allò literari, per una accepció diferent que faci possible sortir-se de l'àmbit específic del verbal i de l'escrit i anar cap a una altra perspectiva cultural i social més àmplia i més políticament punyent. I la semiòtica, com la teoria del(s) discurs(os), que considero una mateixa cosa, els estudis

pragmàtics, la filosofia del llenguatge bakhtiniana o la teoria dels polisistemes, és capdavantera en aquests intents. Són metodologies que poder ser molt útils a l'hora d'abordar els textos culturals en aquella cruïlla discursiva on la (re)producció significant, comunicació quotidiana i pràctica social conflueixen.

Amb tot, i malauradament, sembla com si el desig de màxima especialització, tan poc postmodern d'altra banda, que encara impera en bona part de les nostres facultats de «lletres» (on la interdisciplinarietat és vista més com un decret llei que no pas com una necessitat indefugible per a entendre molt millor els discursos que conformen el nostre entorn), veïés amb mals ulls totes aquelles disciplines que, d'una manera o altra, poden fer evident que existeix una vinculació ideològica en tot treball d'investigació, és a dir, que fan palès que tot discurs científic és també un procés de producció de sentit i que, per tant, passa pels mateixos condicionaments que els textos o enunciats que constitueixen el propi «objecte» d'estudi.

Aquest viratge de la semiòtica des de paradigmes científistes (formalismes i estructuralismes diversos) cap a una crítica cultural d'abast sociopolític que, a més a més, pot permetre acabar amb l'objectivisme teòric gràcies a l'inici de la reflexió sobre el subjecte crític com a part integrant del mateix objecte d'estudi (el text cultural), aquest viratge, deia, ha tingut com a conseqüència més immediata, si no el total bandejament, sí un constant i progressiu allunyament d'aquesta manera de reflexionar sobre els textos culturals.

En aquest context, resulta del tot coherent el rebuig (la por?) a la semiòtica, a la teoria. Es podria dir que, rere aquest rebuig, sovint revestida d'una poc amagada agressivitat, s'amaga una mirada que no es troba disposada a mostrar a plena llum els mecanismes que la constitueixen; una mirada que eludeix mostrar el seu joc i els amagatalls de les pròpies argumentacions.

II.

Al llarg de les dues últimes dècades, la semiòtica ha sofert un canvi en el seu engranatge teòric: un canvi que l'ha allunyada de la classificació dels sistemes de signes —les seves unitats bàsiques, els seus nivells d'organització estructural— i l'ha portada a l'exploració de les formes de producció de signes i de significats, a les formes en què s'usen, es transformen i es violen els codis i els sistemes en l'activitat social.

Mentre abans es posava l'èmfasi en l'estudi dels sistemes de signes (el llenguatge, la literatura, el cinema, l'arquitectura, la música etc.), concebuts com a mecanismes que generen missatges, allò que s'estudia ara és la funció que es porta a terme a partir d'ells. És aquesta funció o activitat el que constitueix i/o transforma els codis, al mateix temps que constitueix i transforma els individus que utilitzen aquests codis, que porten a terme aquesta activitat; els individus que són, doncs, el subjecte de la semiosi.

Cada cop, i aquesta és una problemàtica que no tan sols ha de preocupar a la semiòtica, la qüestió del subjecte esdevé més rellevant i urgent. Sobretot arran de la concepció cada cop més assumida que el subjecte es constitueix mitjançant el llenguatge i les seves institucions; arran de l'assumpció que la textualitat i les

formes de «representar» mitjançant el discurs és on troba la base d'àmplies discussions sobre la identitat.

Si pensem en la literatura, és en aquesta estricta connexió entre el text literari i la seva experiència, en la seva conversió en lloc on el subjecte es reconeix i busca les claus a través de les quals el seu desig va a ser mobilitzat, on s'ha de centrar la investigació semiòtica. S'ha d'inscriure indefugiblement en aquesta comprensió diferent del text, del discurs, del llenguatge; cosa que l'ha fet interessar-se per la imbricació entre llenguatge i ideologia, així com per la materialitat dels processos (conèixer, percebre, comunicar, produir sentit) i que porta a plantejar-se la qüestió del llenguatge en termes de discurs i no de simple instrument, de mediació.

No hauríem d'oblidar que també la literatura, ens agrada o no, es troba implicada en la producció i en la reproducció de significats, valors i ideologia, *tant* en el terreny social *com* en el terreny subjectiu. Cal que ens adrecem a ella com una activitat significant més. Això significa que en els textos literaris hi ha un treball que produeix efectes de sentit i de percepció, autoimatges, identifications i posicions subjectives per a tots els qui es troben implicats en el seu procés, autors, crítics, historiadors o lectors; i, per tant, es tracta d'un procés semiòtic en el qual el subjecte es veu contínuament envoltat, representat i inscrit en la ideologia.

Cal assumir, penso, i d'una vegada per totes, que els productes culturals tenen una funció epistemològica, ja que transmeten coneixements i experiències del món i són centrals per a la constitució del subjecte i, per tant, som allò que llegim, allò que veiem, allò que escoltem, perquè el subjecte es constitueix a través d'una llengua i les seves institucions.

Mentre aquests codis i aquestes formacions socials defineixen la posició del significat, l'individu reelabora aquesta posició en una construcció personal, subjectiva. Com tota tecnologia social —i la literatura n'és una, i amb una major potència que no ens pensem—, la literatura és un constructe semiòtic on té lloc la trobada, l'encontre, el xoc de les diverses xarxes discursives i de les relacions de poder; i on l'individu es interpel·lat com a subjecte (Althusser). La literatura és, al mateix temps, un constructe material i una activitat significant que implica i construeix el subjecte, però sense acabar d'exhaurir-lo del tot.

III.

Aquest capgirament de la semiòtica cap a orientacions més pròpiament postestructuralistes no es pot explicar simplement dient que hi ha hagut un canvi d'òptica o d'idees, i tampoc no es pot dir que és un fet que només es pot circumscriure a un determinat àmbit epistemològic i de coneixement.

Aquest canvi d'òptica es troba connectat amb altres canvis d'ordre sociocultural que s'adrecen cap a noves pràctiques significants i que mostren la seva insatisfacció envers els plantejaments que privilegien el sistema unitari i tancat del codi i del missatge, l'objectivisme abstracte (com diria Bakhtin) de la parella *llengua i parla*, i, per contra, veuen com a molt atractives aquelles altres concepcions que parlen de la plurivocitat dels signes, dels textos i dels discursos.

Els aspectes que considero més significatius d'aquest procés d'innovació que

vol entendre de manera diferent la realitat significant són els següents:

1) Es teoritza amb plena consciència (a partir de l'any 1970 per Roland Barthes) una semiòtica que podríem anomenar del «tercer sentit» o una «semiòtica de l'obtus», com m'agrada dir, o bé, una «semiòtica de l'escriptura» (Derrida, Kristeva, Barthes), que posa tota la seva atenció al procés de diferiment, de desplaçament i de reenviament del signe, per la qual cosa aquesta va més enllà de la lògica de l'intercanvi igual i del domini del codi.

2) Als voltants de 1980 es produeix una retorn, o una recuperació de la semiòtica de Charles Sanders Peirce, amb la qual cosa es va introduir un concepte de signe entès com allò que subsisteix només en relació amb un altre signe que fa d'interpretant, el qual, al seu torn, necessita d'un altre interpretant, i així una altra vegada, segons una cadena oberta d'interpretants.

3) Al mateix temps, es va difonent a poc a poc el pensament de Bakhtin i el seu famós Cercle. Bakhtin, des dels anys vint, posa en discussió, com veurem més tard, la semiòtica tot proposant un model de signe bastit sobre les forces centrífugues de la vida sociocultural i lingüística. Es tracta d'una concepció diferent de signe que es troba lligada a una visió dialògica i intertextual inspirada en el seu interès per la literatura. Per aquesta raó les seves aportacions les considero doblement importants.

Tenim, doncs, el «tercer sentit» de Barthes i la semiòtica de l'escriptura, Peirce i Bakhtin. Ara parlaré breument del «tercer sentit» de Barthes, mentre que no entraré a parlar de la concepció d'escriptura de Jacques Derrida ni de Roland Barthes, ja que són concepcions molt més conegudes, tot i la seva complexitat. Amb Bakhtin, malgrat la recent difusió de les seves principals idees, em detindré una mica més, ja que considero que els seus plantejaments són una pedra de toc per a aquells qui en l'actualitat s'interessen per la semiòtica i la teoria textual.

IV.

El tercer sentit (1970) és el títol d'un dels assaigs del recull pòstum *L'obvi i l'obtus. Assaigs crítics III* de Roland Barthes (1982). El tercer sentit o tercer nivell de sentit és la significança (*significance*).

La significança es refereix al camp del significant i, sota aquest aspecte, s'oposa a la significació. Aquesta, la significació, constitueix el segon nivell de sentit, el simbòlic, contraposat al seu torn al nivell informatiu, el primer nivell, el de la comunicació. En relació amb aquests tres nivells, es distingeixen tres semiòtiques o tres orientacions de la semiòtica: la semiòtica de la comunicació, que s'ocupa del nivell informatiu i del missatge; la semiòtica de la significació que s'ocupa del nivell simbòlic i que es troba vinculada a les ciències del símbol (la psicoanàlisi, per exemple), i finalment, la tercera, la semiòtica de la significança, que és també la semiòtica de l'escriptura. Respecte a la significació, la significança és una excès, alguna cosa de més, suplementària, supèrflua, que va més enllà de la simple comprensió del sentit, que no es deixa absorbir per aquesta. No és un sentit obvi, sinó obtús.

Aquesta semiòtica de la significança, de l'escriptura, és una semiòtica del

reenviament d'un significant a un significant. A més, com a semiòtica emancipada del mite de supremacia del codi, del subjecte autoconscient, del significat, podria, al seu torn, contenir la concepció semiòtica de Peirce de la semiosi il·limitada i la concepció dialògica de Bakhtin a la qual tot seguit ens referirem.

Com ens han recordat diversos autors (Ponzio, 1985; Bonfantini, 1982), a la llum de la concepció de «signe» de Charles Sanders Peirce i de Mikhail Bakhtin és possible construir un model semiòtic molt més complex i, com a conseqüència, en disposició de donar compte molt millor de la complexitat de la semiosi, respecte a la concepció de la semiologia clàssica, basada en dues parts perfectament correlatives, el significant i el significat.

Ens referim, òbviament, al model semiòtic de Saussure o, més ben dit, a la lectura parcial del projecte semiològic saussurià, que no sols concep, com deia, el signe en termes d'intercanvi igual entre significant i significat, sinó que, com escriu el mateix Bakhtin, només pren en consideració dos pols de la vida lingüística entre els quals pretén situar tots els fenòmens lingüístics, i, en assumir la lingüística com a model, també hi pretén encabir tots els fenòmens significants. Aquests dos pols són el sistema unitari (*langue*) i l'ús individual d'aquest sistema per part de l'usuari singular (*parole*).

Podríem afirmar, a hores d'ara, que el fet d'atorgar la preeminència jeràrquica al «llenguatge» com a patró universal fou el gran error de la semiologia clàssica. El llenguatge de la lingüística, cal no oblidar-ho, era el model privilegiat per a tots els sistemes de significació i els seus mecanismes interns.

La fecunditat de la fonamentació estructural de la lingüística, en elaborar un concepte teòric nou —la llengua, com a sistema estructurat que regia els actes de parla, que va produir una ruptura epistemològica que va commoure tot l'espai de les Ciències Humanes i Socials—, havia de pagar el seu peatge: el d'una autolimitació epistemològica que excloïa del seu àmbit tota la regió del llenguatge constituïda per la parla. I també comportava una concepció profundament estàtica del signe. Per què afirmem que és estàtica?

En aquest plantejament el sentit és concebut com alguna cosa unívoca, ja definida, que passa sense modificar-se d'un emissor a un receptor, el qual es limita a realitzar una mera descodificació del missatge del tot privada d'alguna mena de creativitat o iniciativa personal. Sembla com si el receptor no es trobés implicat en el procés de semiosi. El seu paper és el de desxifrar un missatge tot referint-se a un codi comú, inequívocament fixat d'una vegada per sempre més.

Pot semblar, després de la repercussió i de la bona acollida que han tingut les anomenades teories de la recepció, que aquesta crítica al signe estàtic pot ser innecessària, ja superada. Però pensem que és interessant de constatar-la, atès que aquesta noció de signe es troba força vinculada amb una determinada concepció de la subjectivitat, segons la qual el subjecte coincideix amb la pròpia consciència, és a dir, és plenament conscient de si mateix, i no presenta per a si mateix, com a consciència, cap distància, cap autonomia, cap alteritat: el signe, en efecte, conté únicament allò que el subjecte hi posa conscientment i no es pot llegir res més respecte al seu significat intencional.

Fins i tot el model semiòtic d'Umberto Eco, malgrat basar-se en el model

semiòtic de Peirce, que, i aquí obrim un parèntesi, no defineix el signe com a entitat, ni a partir d'un sistema de relacions, sinó que encara el problema des d'una perspectiva diferent: l'anàlisi i la descripció de les condicions necessàries per a què els actes, els fets o els objectes funcionen *com* a signes per a un algú (cosa que permet incloure tots els usos i els comportaments que es converteixen en significants pel fet de succeir en un context socialitzat); també el model semiòtic d'Eco, deia, sembla que estiga d'acord amb aquesta concepció del Subjecte. Eco, en l'últim capítol del *Tractat de semiòtica general* (Eco, 1975), titulat, significativament, *El subjecte de la semiòtica*, es pregunta el següent: «Des del moment en què s'afirma que la tasca de la producció de signes també representa una forma de crítica i d'activitat social, una espècie de presència fantasmal, fins ara absent en certa mesura del discurs actual, finalment fa acte de presència. Quin és, en el marc semiòtic, el lloc del *subjecte actiu* de cada acte semiòtic?»

Com ha denunciat Teresa de Lauretis (1992: 267), per la resposta que dóna Eco a aquesta pregunta, queda clar que per «subjecte actiu» entén l'emissor del missatge, el subjecte de l'enunciació o d'un acte de parla, no pas el seu receptor, el seu destinatari; tampoc el lector, sinó el parlant o l'escriptor.

Fins i tot a un llibre com *Lector in Fabula* (Eco, 1979), dedicat al «Lector», li podríem fer la mateixa objecció. Aquest llibre ofereix una detalladíssima explicació del «paper» del Lector en la interpretació del text; i la interpretació és la manera en què el lector coopera amb la pròpia construcció del significat per part del text, amb la seva «estructura generativa».

Més que «subjecte de la semiòtica», el Lector Model d'Eco es presenta com un *lloc* de moviments lògics, impenetrable a l'heterogeneïtat dels processos històrics, la diferència o la contradicció. El Lector ja està previst pel text; és, de fet, un element de la seva interpretació. Com l'Autor, el Lector és una estratègia textual, un conjunt de competències específiques i de condicions d'acompliment establertes pel text, que cal trobar si volem «actualitzar totalment» el text en el seu contingut potencial. Aquesta teoria de la textualitat, assenyalada de Lauretis, simultàniament invoca un lector que és ja «competent», un subjecte totalment constituït amb antelació al text i a la lectura, i estableix el lector com a terme de la producció de certs significats per part del text com a efecte de la seva estructura.

Fins i tot, doncs, donant un cert estatut teòric al lector, Eco continua mantenint una concepció del subjecte de la semiòtica dependent de la concepció de signe en la qual el significant és al servei d'un Jo ja donat fora del procés interpretatiu i comunicatiu, és l'instrument dúctil i passiu d'un subjecte preconstituït respecte a aquest i que es troba en disposició de controlar-lo, ja que és decodificable en base a un codi comú preexistent.

V

En situar Peirce el signe en el context total de la semiosi i en la relació amb l'interpretant o quan Bakhtin el situa en el context dialògic en el qual tan sols el signe pot viure com a tal signe, tots dos possibiliten, certament, que l'alteritat es presente en el cor mateix de la identitat del signe. Com apunta Augusto Ponzio

(1985; 1992), en Peirce la relació entre el signe i el seu objecte és necessàriament mediada per la relació entre signe i interpretant. Sense interpretant no hi ha signe. La qual cosa significa que el signe que fa d'interpretant no és pas accessori o secundari, ben al contrari, és constitutiu del signe interpretat. El significat no hi és en el signe sinó en la relació entre els signes: però no es tracta de signes d'un sistema definit i tancat, els d'un codi, la *langue*; es tracta més aviat d'aquells signes que es troben en el procés interpretatiu, procés que és per tant més profund i responsiu.

De la mateixa manera, quan Bakhtin / Voloshinov (1929) oposa, al llenguatge pensat en abstracte, el concret —la situació social immediata—, l'enunciat construït entre dues persones socialment organitzades, també els signes s'han de remetre a aquesta activitat social i d'intercanvi, ja que «els signes sorgeixen [...] tan sols en el procés d'interacció entre consciències individuals» (p. 34). Bakhtin no està incorrent en cap contradicció, perquè l'èmfasi de la citació no ha de recaure ni sobre «individual», ni sobre «consciència», com ja sabem, ni tampoc sobre la paraula «signe», sinó en la paraula «entre».

Aquest interès per l'«entre» de Peirce i Bakhtin ens porta —o el trajecte hauria de ser a l'inrevés?— al plantejament de Teresa de Lauretis quan es pregunta per la peculiaritat de producció de significat del cinema respecte a altres formes de producció semiòtica. El problema no és —ens ve a dir de Lauretis—, o no és solament, que el cinema opere amb molts materials diferents d'expressió i més «cars», amb una «maquinària» menys accessible que el llenguatge natural. El problema és més aviat —i aquí es deixa veure la concepció de signe de Peirce i Bakhtin— que els significats no es produeixen en una pel·lícula determinada, sinó que circulen entre la ideologia social, l'espectador i la pel·lícula. La producció de significats sempre exigeix no un sol mecanisme específic de representació, sinó diversos. Malgrat que un d'ells pugui ser descrit en els seus aspectes expressius o en les seves condicions socioeconòmiques de producció, el que es troba en qüestió és la possibilitat de donar compte de com funcionen conjuntament sobre el receptor i, per tant, la producció de significats per a un subjecte i/o la producció d'un subjecte en el significat a partir d'una pluralitat de discursos. Això és: el subjecte és on es formen els significats i, al mateix temps, els significats constitueixen el subjecte.

Crec doncs que, quan Peirce diu que el significat no és en el signe, sinó en la relació entre els signes, s'ha d'entendre que la interpretació mai no pot ser mera repetició, traducció literal, substitució metonímica, sinó reelaboració i reformulació explicativa arriscada per part del receptor; una reaccentuació que no té les garanties d'un codi únic i preestablert, que pugui ser sostret al procés interpretatiu. De la mateixa manera, quan Bakhtin posa el seu accent en l'«entre», en afirmar que els signes sorgeixen entre consciències individuals, no sols concep el signe com a polisèmic, pluriaccentuat i històric, sinó que considera que el signe és material i està tallat amb els traços d'uns usos anteriors; que el signe conviu materialment en relació dialògica amb altres signes. Contràriament a Saussure, Bakhtin no creu possible dissociar el signe, com a realitat històrica, del context socioideològic de comunicació en què es produeix.

El signe, el llenguatge, no es pot envasar al buit. Cap text, certament, i això

ens ve a dir Bakhtin, no pot ser o no ha estat mai comprès en un estat hipotèticament «pur» —és a dir, sense que no estiga situat en un concret context cultural—, ja que la significació pressuposa l'existència i el funcionament de la(es) cultura(es) en la(es) qual(s) el text es produït i consumit.

Perquè, en realitat, com escriu Stephen Heath tot referint-se al cinema, però la seva afirmació és vàlida per a qualsevol manifestació discursiva, mai no ens trobem amb «el cinema» —o amb «la literatura», diríem aquí— o amb «el llenguatge», sinó amb mostres de llenguatge, de cinema o de literatura. Escriu Heath (1979: 43): «Si el llenguatge hi és per tot arreu, no és un simple sistema, sinó, exactament, una activitat. Un no es troba “llenguatge” o “un llenguatge”, sinó mostres de llenguatge; el llenguatge existeix sols com a activitat significativa —les “formacions discursives”: mostres de llenguatge dotades de significat— i en si mateix no ofereix una unitat a la qual poder referir el subjecte i la significació.»

També la paraula aïllada del context, lingüístic i situacional, la paraula que ja no és viva, la paraula del diccionari per exemple, té la necessitat, per a realitzar la pròpia identitat, de la mediació d'altres paraules, d'altres expressions amb funció d'interpretant: el seu significat no pot ser fixat de manera directa.

La identitat del signe, per tant, no es determina en la tautologia, sinó en un joc de reenviaments d'aquest a altres signes, en una cadena d'interpretants que roman oberta i que ja no es pot aturar amb un retorn al punt de partença.

Referint-nos al verbal, el signe és una enunciació sencera, no aïllada del context social, del camp ideològic, del gènere discursiu al qual pertany. Es tracta de l'enunciació com a entrada d'un diàleg, com a part constitutiva d'una relació interpersonal socialment i històricament especificada, com a text viu i no com a text reificat, no com a expressió monològica aïllada, que haja d'ésser interpretada en base a la pura relació entre les unitats lingüístiques que la componen i la llengua mateixa com a sistema tancat, com a codi definit.

La noció de text pot superar, doncs, la del signe com a element, però la pròpia noció de text, si només és entesa com a conjunt coherent d'elements, resulta superada en la dialèctica entre text i con-text, si tenim present que cada sentit del text va més enllà dels seus propis límits, subsisteix gràcies al lligam amb altres textos i s'enriqueix contínuament anant al darrere de noves relacions intertextuals.

El text, escrit o oral, verbal o no verbal, no té límits definits i no es pot definir per sempre. Allò que constitueix l'especificitat, la singularitat d'un cert text no es troba connectat amb els elements repetibles del sistema dels signes al qual pertany. Només es fa palès en la cadena dels textos (els que l'han precedit —per exemple, els pertanyents a un mateix gènere discursiu— i aquells textos amb els quals es troba una vegada que ha estat produït), es troba connectat amb altres textos (irrepetibles) de singulars relacions dialògiques i dialèctiques.

El text no és una cosa ja donada, és una relació dialògica, una relació entre textos, que al seu torn manté altres relacions dialògiques; els seus límits són evanescents, i en cada nova relació intertextual aquest resulta sempre, més o menys, un «altre» a la seva «identitat» ja donada. Sols una reproducció mecànica del text el podria deixar igual a si mateix. Però una reproducció del text com a tal, una relectura, una nova execució, una simple citació, una nova fruïció, en fa un esde-

veniment individual, únic, que no és repetitiu ni repetible.

En aquest escenari que hem dissenyat a través de les idees de Bakhtin, crec que podem tocar el profund significat de la sociabilitat del llenguatge, en el terreny de les relacions dialògiques, que ens permetrà plantejar-nos el discurs poètic, el discurs en els textos culturals, a partir de tota una xarxa de valoracions i significacions. En aquest sentit Bakhtin ha estat un punt de partença fonamental per a una sociocrítica, per a una semiòtica social, on allò literari passa a ser una qüestió de producció textual de sentit, un treball sobre la pluralitat discursiva social que, al seu torn, té efectes sobre aquesta. Planteja tot un programa d'actuació sobre la inscripció del discurs social en els textos literaris, així com el terreny esmunyedís de les fronteres dels textos. I formula l'evidència il·luminadora que tota creació artística és també pràctica social i, per tant, producció ideològica, pràctica política. Una idea crucial per als qui ens interessem per les pràctiques discursives i no-discursives, i més precisament en la forma en què es vincula la constitució de sentit amb la constitució del subjecte.

I això ens fa prendre consciència també de la manera com els textos ens interpel·len, ens subjecten (com diria Althusser), com ens mouen a identificar-nos, a abraçar determinades identitats. Hi és en joc, veritablement, la nostra constitució com a subjectes culturals múltiples.

VI.

El que hem après amb el viratge de la semiòtica, a través de Barthes, de Peirce, de Bakhtin, en aquests darrers anys és que el text literari no s'exhaureix en l'horitzó de la seva pròpia contemporaneïtat i és per això que no pot ésser comprès inserint-lo simplement en el quadre de la cultura de l'època, considerada com a sistema, respecte al qual el text literari ha d'ésser descodificat. Certament la literatura és una part integrant de la cultura i no se la pot entendre fora del context de cultura d'una època determinada. Això comporta, al mateix temps, haver de situar-se tant contra aquell tancar-s'hi de la interpretació en el text, com contra la interpretació del text literari a través d'una directa connexió amb els factors socioeconòmics i sense tenir en compte la necessària mediació del context cultural.

Amb tot, insisteixo, per a comprendre bé la relació literatura-cultura cal també abandonar definitivament la semiòtica del codi i considerar aquesta relació en termes dialògics i de recíproca interpretació com una relació de textos recíprocament altres i per tant dialogants entre ells i en grau de contribuir cadascun d'ells a la comprensió de l'altre, més que no pas una relació en termes de llengua col·lectiva unitària: els textos del context unitari de la cultura no mantenen entre ells una relació lògica, sinó dialògica. A més, entre els sectors individuals de la cultura d'una època no sempre hi ha una simple interacció, sinó sobretot lluita (que és ben diversa de l'oposició entre els elements d'un sistema): la unitat de la cultura no es redueix simplement a harmonia, ben al contrari, s'assembla més aviat a un viu debat que implica els diversos sectors que la formen.

Creiem que la Semiòtica encara pot tenir un paper important per als estudis

literaris, si aquests volen evitar ser marginats completament. Els pot ajudar a transformar-se en estudis discursius dels mitjans de comunicació i encabir-se també en el marc teòric més ampli dels estudis culturals o de comunicació; oblidant-se de la seva especificitat «eurocèntrica» d'entendre la «literatura» tan sols com a lletra impresa.

Si serveix per a això, la semiòtica encara pot ser «útil» i actual. La seva tasca no és la de l'anàlisi filosòfica, ni la de l'anàlisi lingüística, ni la de l'anàlisi crític-literària, ni la de cap tipus d'anàlisi pertanyent a una disciplina específica: es tracta més aviat d'una recerca que es mou al llarg de les fronteres de totes aquestes disciplines citades, sobre els seus punts de contacte i d'intersecció. No seria una definició dolenta de semiòtica: aquella disciplina que sense ser filosofia, ni filologia, ni lingüística, ni crítica literària les transita totes, burxant en les seus punts d'intersecció, de crisi i de contacte.

JOAN-ELIES ADELL

BIBLIOGRAFIA

BAKHTIN 1979	Mikhail BAKHTIN, <i>Estética de la creación verbal</i> (Mèxic, Siglo XXI, 1982).
BARTHES 1982	Roland BARTHES, <i>L'obvie et l'obtus. Essais critiques III</i> (París, Seuil, 1982).
BONFANTINI 1982	Massimo BONFANTINI, <i>Semiotica ai media</i> (Bari, Adriatica, 1982).
DE LAURETIS 1984	Teresa DE LAURETIS (1984), <i>Alicia ya no (Feminismo, Semiòtica, Cine)</i> (Madrid, Cátedra, 1992).
ECO 1975	Umberto ECO, <i>Tratatto di semiotica generale</i> (Milà, Bompiani, 1975).
ID. 1979,	—, <i>Lector in fabula (La cooperazione interpretativa dei testi narrativi)</i> (Milà, Bompiani, 1979).
HEATH 1979	Stephen HEATH, <i>The Turn of Subjectivity</i> , «Cine-Tracks», 7/8 (1979).
LOZANO 1979	Jorge LOZANO, <i>Introducción a Lotman y la Escuela de Tartu</i> , dins Juri M. LOTMAN y la Escuela de Tartu, <i>Semiòtica de la cultura</i> (Madrid, Cátedra, 1979), ps. 9-37.
PONZIO 1985	Augusto PONZIO, <i>Interpretazione e scrittura</i> (Verona, Bertrani, 1985).
ID. 1992	—, <i>Tra Semiotica e letteratura. Introduzione a Michai Bachtin</i>

- ID. 1994 (Milà, Bompiani, 1992).
—, *Scrittura, Dialogo, Alterità. Tra Bachtin e Lévinas* (Florència, La Nuova Italia, 1994).
- VOLOSHINOV 1929 Valentin N. VOLOSHINOV, *El marxismo y la filosofía del lenguaje* (Madrid, Alianza, 1992).
- ZAVALA 1996 Iris M. ZAVALA, *Escuchar a Bajtín* (Madrid, Montesinos, 1996).